

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

andra sidan något som »vetter mot mörker och död», »en förtvivlan, som tar sig destruktiva uttryck», ytterst »ett sug mot den egna döden» (199 f.). Det tycks mig lite pressat. Men fr. a.: vad blir det av »det häftiga negativa känslöengagemang, det äckel och den leda» man urskilt som ett bärande moment i Gyllenstens författarskap (Linder, *Fem decennier av nittonhundratalet*, 999). Och vad blir det av den bekanta gyllenstenska vreden? Sådant går inte in under »hängivenhet» – men inte heller under distans eftersom det verkligen är ett intensivt engagemang. Konstruktionen knakar beaktligt i fogarna.

Dessa spridda onöjaktigheter i fråga om begreppsmässig skärpa och lokalisering av Gyllensten i traditionssammanhanget förrycket emellertid inte bilden av ett arbete med utomordentliga förtjänster. Av de tre framlagda avhandlingarna kan Isakssons redan genom sin upplägning rikta den bredaste vädjan till Gyllenstens befintliga och presumtiva läsare. Den gör det också genom författarens fina kritiska begåvning. Med intelligens, känslighet och förmåga till överblick förenar han den ovärderliga kritikeregenskap som heter ödmjukhet. Han kommer inte med färdiga ramar som dikten skall baxas in i utan har förmågan att huka sig och stiga in i de litterära skapelserna för att uppleva dem på deras villkor. Det är i hög grad en kongenial kritik som utgår från Gyllenstens egna många självanalyser och prövar hur långt dessa läsanvisningar bär. Men boken överbryggar också avståndet mellan tes och dikt hos sitt föremål; den förmedlar sålunda en stark upplevelse av den proklamerade »helheten» i författarskapet. Allt detta gör att Hans Isakssons avhandling blivit den självklara introduktionen till Gyllenstens diktning.

Kjell Espmark

Rolf Yrild: *Litteraturrecensionens anatomi. Dagskritikens utformning och dagskritikernas värdekriterier vid bedömningen av Pär Lagerkvist.* (Litteratur, teater, film 4.) Gleerups. Lund 1973.

Rolf Yrild inleder sin avhandling om litteraturrecensionens anatomi med att påstå att vår kunskap om dagskritiken är »tämigen bristfällig» (s. 11). Påståendet kan skärpas. Om man inskränker sig till det vetande som finns i vetenskapliga verk, är vår kunskap inte tämligen utan mycket bristfällig. Forskning i dagskritik är av allt att döma sällsynt i och utanför vårt land. Det är alltså ett föga utforskat fält som Yrild har gett sig in på. För att arbeta på detta fält har han dessutom valt en metod – den kvantitativa innehållsanalysen – som knappast alls har utnyttjats inom litteraturvetenskapen utan

fr. a. i ämnen som historia, sociologi och statskunskap. Ett nytt ämne och en ny metod! Det finns, tycker jag, all anledning att tala om ett djärvt företag. Men det har sina begränsningar som författaren f.ö. på ett mycket tilltalande sätt inte sticker under stol med.

Avhandlingen har tre huvudkapitel. I avhandlingens andra kapitel presenteras ett schema för analys av recensionernas stoff och form som sedan används för en kvantifierande beskrivning av undersökningsmaterialet. I avhandlingens tredje kapitel studeras sex olika bakgrundsfaktorer och deras inflytande på recensionernas utseende. I avhandlingens fjärde kapitel diskuteras en klassificering av värderingarna i recensionerna och därefter studeras åter de sex bakgrundsfaktorerna och deras inverkan på recensenternas värderingar.

Allmänna synpunkter

Författaren har själv placerat in avhandlingen i ett större sammanhang. På sidan 108 kan man läsa:

»Denna avhandling påbörjades i en situation då den litteraturvetenskapliga metoddebatten främst gällde för och emot kvantitativa undersökningar. En brist i denna debattsituation var utan tvivel att konkreta litteraturvetenskapliga undersökningar utförda med kvantitativ metodik i stor utsträckning saknades. Detta ledde till att diskussionen blev principiell och huvudsakligen kom att gälla vad debattörerna trodde vara möjligt eller omöjligt att åstadkomma med den aktuella arbetsmetoden. Mot denna bakgrund uppfattar jag personligen de metodologiska erfarenheter jag vunnit som minst lika viktiga som de rent empiriska iakttagelserna.»

Jag menar liksom författaren att det är i detta sammanhang som avhandlingen bör ses. Jag håller också med om att man inte kan nöja sig med att diskutera metoder. De måste prövas i konkreta undersökningar för att man ska få grepp om deras för- och nackdelar. Det finns därför fog för påståendet att de metodiska erfarenheterna är väl så viktiga – och då både de negativa och positiva. En vetenskap utvecklas bl. a. genom att nya metoder prövas och så småningom läggs till de gamla om de visar sig användbara. Det fanns när Yrild startade sin undersökning och det finns fortfarande anledning att för vissa uppgifter pröva den kvantitativa innehållsanalysen. Men till dessa instämmanden vill jag föga två invändningar.

För det första vänder jag mig mot en missuppfattning som uppträtt i debatten om kvantitativa och kvalitativa metoder. Man måste våga gå utanför den rent kvantitativa beskrivningen av materialet. Resultaten måste dels tolkas, dels kanske kompletteras med kunskaper som nåtts i en mer kvalitativt inriktad analys.

För det andra. En brist i den debatt som Yrild refererar till var att det teoretiska arbetet fick så lite uppmärksamhet. Tyngdpunkten kom att ligga på metoderna i polemik mot dels påstådda metodiska brister, dels en allmän metodfientlighet. Men man bör urskilja inte som i det citerade stycket två områden där vetenskapliga framsteg kan göras – metod och empiri – utan i stället tre – teorier, metoder och empiriska resultat. Vad jag saknar i avhandlingen är alltså även mycket blygsamma teoretiska ansatser som t. ex. diskussion av de många begreppens teoretiska status.

Jag ska återkomma med exempel på brister i den teoretiska analysen. Men jag ska redan här ge några synpunkter på kvantitativ eller kvalitativ analys som jag saknar i avhandlingen. Jag efterlyser för det första en infogning av resultaten i de sammanhang där de närmast hör hemma. Litteraturrecensionen är en tidningsgenre och därmed underkastad de förhållanden som gäller för en tidsnings produktion och konsumtion. Det finns inte i avhandlingen några försök att diskutera resultaten i ljuset av detta. Låt mig ta ett exempel. På sidan 89 konstaterar författaren: »Sluttrycket efter denna recensionsgenomgång torde vara, att litteraturrecensionen som genre är påfallande homogen.» Jag tror att detta är riktigt. Man får ett intryck av homogenitet när man läser recensioner från olika tider och Yrilds resultat tyder på samma sak. Men vilken är förklaringen? Ligger inte den i recensionsgenrens villkor? En recension måste produceras tämligen snabbt och den ska vara avpassad för att kunna läsas relativt lätt. Som i andra tidningsgenrer hinner inte skribenten utforma nya mönster för varje gång och det vore inte heller lämpligt med tanke på läsaren. Därför faller tidningsskribenten tillbaka på schabloner. Det finns i detta avseende säkert skillnader mellan olika tidningsgenrer, men det är gradskillnader inte artskillnader.

Dagskritiken är vidare en viktig del av den litterära opinionsbildningen i samhället. På sidan 12 säger författaren uttryckligen att han inte »försökt studera dagstidningsrecensionernas roll i det litterära kommunikationsförloppet». Det kan man respektera och ändå kräva att resultaten tolkats i termer av litterär opinionsbildning. Hur sköter recensenterna sin opinionsbildande roll? Vilka uppgifter tar de på sig? Vilka lämnar de åt andra opinionsbildare? I detta sammanhang kunde man också kritisera den stränga inriktningen på medelrecensionen och dess spridning. Varför har inga försök gjorts att urskilja olika typologier? Så liten är ändå inte spridningen att det inte finns underlag för typologiska undersökningar. Med hjälp av sådana skulle det ha varit möjligt att urskilja olika sätt som man löst den opinionsbildande uppgiften på.

Det finns – och därmed kommer jag in på min andra efterlysning – en rad andra konventioner för hur en litteraturrecension ska se ut än dem som Yrild studerar. Man kan som exempel nämna olika grepp för att ta kontakt med läsarna i rubrik och ingress och genom tilltal och identifikationsmöjligheter eller sättet att börja och avsluta en recension. Uppslag för studiet av litteraturrecensionens formvärld kunde den berättartekniska litteraturen ge, men det hade naturligtvis också funnits utrymme för självständiga grepp i analysen. Man kunde exempelvis tänka sig att urskilja övergripande gestaltande principer som beskrivning, suggestionsteknik, övertalning och gemenskapskapande.

Val av undersökningsmaterial

Det finns en klivenhet i avhandlingen som avslöjar sig redan i titulaturen. Huvudrubriken är: Litteraturrecensionens anatomi. Underrubriken lyder: Dagskritikens utformning och dagskritikernas värdekriterier vid bedömningen av Pär Lagerkvist. Huvudrubriken tyder på ett generaliserande syfte. Det är litteraturrecensionen som sådan som står i blickfånget. Underrubriken däremot antyder ett mer individualiserande mål. Det är Pär Lagerkvist-recensionen som ska belysas. Om man ser till det uttalade syftet med avhandlingen, så kan man på sidan 12 hitta redovisningen av detta: »Det primära syftet med undersökningen har varit, att ta fram och testa en modell för beskrivning av litteraturrecensioner.» Det är alltså ett klart generaliserande angreppssätt som är det primära syftet. Men det finns en brasklapp instucken i ordet primär. Förklaringen till denna brasklapp hittar man på sidan 14: »Anledningen till att jag för min undersökning valt ett recensionmaterial knutet till en bestämd författares produktion är, att jag utom de uppställda huvudmålen för undersökningen var inställd på att studera hur bilden av en författare uppkommer och förändras i recensionerna av denna författares verk.»

Min invändning är den att det borde ha stått klart redan från början av undersökningen att dessa båda syften inte kan förenas. Det ideala materialet för undersökningens huvudsyfte är inte Lagerkvist-recensioner utan exempelvis recensioner under 1900-talet eller för att vara realistisk ett stickprov ur den populationen. Ett sådant stickprov kunde utan vidare ha konstruerats så att det hade varit möjligt att göra en vettig analys av alla bakgrundsfaktorerna. Med ett sådant stickprov hade det varit möjligt att generalisera till populationen och slippa hänvisa till Lagerkvistkritikens påstådda representativitet. Valet av undersökningsmaterial har i onödan drivit ut undersökningen i lösa hypoteser.

Stoff- och formkategorierna

Stoffkategorierna går fria från invändningar, men formkategorierna kan diskuteras. Den väsentligaste distinktionen är den mellan information och analys. Enligt vad som sägs på sidan 17 så skulle denna distinktion bygga på recensentens närvaro i recensionen. Närvarande skulle han vara i analys men inte i information. Denna tanke är ofullständig behandlad i avhandlingen och så som den har utformats är den delvis vilseledande.

Det väsentligaste måste som jag ser det vara om recensenten är uttalat närvarande i recensionen eller ej. Uttalat närvarande är han bara då han genom ett personligt pronomen eller något liknande refererar till sig själv. I alla andra fall är han inte uttalat närvarande. Detta är den grundläggande distinktion som måste göras. Intrycket vid läsningen av recensioner är att recensenten ogärna kliver fram i jagform. Om han refererar till sig själv inkluderar han gärna läsaren i ett *vi* eller utnyttjar ett allmänt *man*.

Om man nu ser på kategorierna information och analys i ljuset av denna fundamentala distinktion, rör det sig verkligen om en skillnad mellan recensentens närvaro eller ej. Om man studerar den kodade recension som återges på sidan 95 f., finner man att recensenten inte är uttalat närvarande i allt som kodats som analys. Omvänt kan han tänkas vara uttalat närvarande i sådant som kodats som information. Eller skulle inte satser som »Jag har fäst mig vid den stränga formen» eller »Jag nöjer mig med att citera första strofen» klassificeras som information? Säkert är dock att följande satser i materialet kodats som referat, dvs. en typ av information: »Man tror att detta är resans slut – att det Heliga Landet är Landet som icke är.» – »Man får veta att rabbinens son, Jakob, älskar Catherine.» – »När den nya romanen börjar finner vi honom ombord på ett fartyg.» En egendomlighet i sammanhanget är att kategorin självbiografiskt stoff, där recensenten så vitt jag har kunnat se alltid är uttalat närvarande, mekaniskt har delats i två lika delar som förts till information resp. analys (s. 27).

Man kan fråga sig vad det är som är grundläggande i distinktionen information-analys om det inte är recensentens uttalade närvaro. Låt mig ta ett exempel. Satsen »Barabbas är en frigiven fånge» skulle väl kodas som information medan »Barabbas är den sökande människan» skulle klassificeras som analys. Vilken är den väsentliga skillnaden mellan dessa satser? I båda fallen måste vi tänka oss att det är en person, recensenten, som informerar resp. analyserar. Är det inte främst graden av intersubjektivitet som skiljer dessa satser åt? I det första fallet kan man räkna med mycket hög grad av intersubjektivitet, i det senare är den förmodligen lägre. Graden av intersub-

jektivitet förefaller mig vara den väsentligaste skillnaden mellan information och analys. Sedan är det möjligt att vi ofta uppfattar recensenten som mer närvarande – närvarande i en annan mening än den jag avsett – i satser med lägre grad av intersubjektivitet. Kanske är det något sådant som Yrliid avsett.

Av de olika underkategorierna ska jag bara kommentera kategorin läsupplevelse. På sidan 23 framhåller författaren: »Kategorin läsning innefattar alltså tämligen olikartade framställningstyper och en finfördelning av kategorin, med ty ätföljande möjlighet att åstadkomma en mer differentierad bild av litteraturrecensionens utseende, är givetvis fullt möjlig.» Kategorin innehåller verkligen mycket olikartade ting: karakteristik, tolkning, läsning, komparativa resonemang, retoriska frågor och uppmaningar till författaren. Den har också blivit den utan jämförelse största kategorin: 45 procent av all text har klassificerats som läsupplevelse. Med detta som bakgrund kan man fråga sig, om det inte hade varit mycket lämpligt att försöka skapa en mer differentierad klassificering. Som det nu är, blir kategorin en stor samlingspott för tämligen disparat stoff.

De kategorier som Yrliid använder exkluderar varandra på ordplanet men inte på satsplanet enligt vad som sägs på sidan 27. Eftersom han använder satsen som kodningsenhet, har han blivit tvungen att kombinera flera kategorier vid kodningen. Därefter tillgriper han en approximering som går ut på att orden delas lika mellan de företrädda kategorierna. Det finns inget i avhandlingen som rättfärdigar en sådan approximering. Risken är stor att den medför en systematisk felkälla. Den utan tvivel vanligaste kombinationen är referat + läsupplevelse, två kategorier som hör till information resp. analys – alltså den distinktion som spelar så stor roll i avhandlingen. Om man tog dessa satser som kodats som referat + läsupplevelse och delade upp dem på ordplanet, hur skulle då proportionen mellan referat och läsupplevelse se ut. Skulle den ligga nära 50–50 eller skulle den ena eller andra kateogrin tendera att dominera? Hur förhåller det sig i hela materialet och hur ser det ut i delar av det? Det kan knappast råda något tvivel om att en kodning på ordplanet avsevärt skulle kunna förändra undersökningens siffror. En analys av vad approximeringen leder till borde ha gjorts.

Värdekategorierna

Värdekategorierna har en utpräglad ad hoc-karaktär. De har ingen som helst anknytning till någon litterär värdeteori. Man måste enligt min mening föra fram ett krav på teoretisk förankring av klassificeringen av värdekategorierna. Men samtidigt kan man gott och väl erkänna att en sådan förank-

ring inte är något lätt uppgift. Vad avhandlingen nu presenterar är ett schema som visar sig fungera hyggligt i en praktisk situation men som är oklart när det gäller en mängd teoretiska implikationer. Det är kanske inte särskilt fruktbart eller meningsfullt att diskutera detaljer i det schemat. Jag ska bara ta upp några punkter för att visa att behandlingen av värdekategorierna inte är invändningsfri alldeles bortsett från de teoretiska bristerna.

Den aktuella situationen är den att det existerar en rad klassificeringsscheman sida vid sida. De skiljer sig ganska markant från varandra. Hur bör man förhålla sig i en sådan situation? Är det inte rimligt att man diskuterar dessa olika scheman? Läger dem vid sidan av varandra, urskiljer deras karakteristiska egenskaper och pekar ut vilka teoretiska implikationer de har? Endast på så sätt är det möjligt att nå större klarhet och föra forskningen vidare. Ett av Yrliids mål är att bidra till skapandet av ett tillfredsställande klassificeringsinstrument. Det finns inget skäl att anta att han eller någon annan sagt sista ordet i saken. Diskussionen kommer att gå vidare och då hade en rad klagörande varit av värde.

Antalet kategorier varierar från schema till schema. Detta påverkar de resonemang som förs om antalet utnyttjade kategorier. Egenligen borde varje sådan uppgift förses med reservationen: »enligt det klassificeringsschema som utnyttjas i den här undersökningen». Om fyra eller fem utnyttjade kategorier är mycket eller litet är en ganska meningslös fråga, när antalet kan ökas eller minskas genom förändringar i schemat där uppdelningen är godtycklig. Särskilt viktigt är det att observera detta vid jämförelser med andras resultat. En sådan jämförelse görs t. ex. på sidan 88.

En distinktion som är viktig i klassificeringen av värderingarna är den mellan estetiska och icke-estetiska kategorier. Men vad är estetiskt och vad är det som inte är det? Icke-estetiska är t. ex. utsagor som »detta är ett mästerverk» eller »detta är gripande». Estetiska kategorier tillhör däremot satsar som »detta är ett konstverk» eller »detta är kvickt» eller »detta är respektfullt» (allt enligt sidorna 102–103). Som icke-estetiska värderingar betraktar Yrliid utsagor om teaterstyckens spelbarhet resp. bedömningar av hur olika delar av ett konstverk förhåller sig till varandra (s. 60). Jag anser att detta är diskutabelt och problemet tillhör dem som hade förtjänat en teoretisk belysning.

Värdekategorierna rymmer kan man säga både sina positiva och negativa poler. Som »originalitet» t. ex. klassificeras inte bara utsagor med ord som originell och personlig utan också satsar med ord som efterhärmande och banal. Kategorierna innefattar alltså sina motsatser. Men en del kategorierubriker förefaller att bestå av antonymer. Jag tänker på verklighetstrohet kontra fantasifullhet, klarhet kontra sammansatthet, humor kontra allvar och koncentration kontra variationsrikedom. Man kan därför undra om det inte är två principer som har blandats i klassificeringsschemat.

Bakgrundsfaktorerna

Undersökningen av bakgrundsfaktorerna och deras betydelse för recensionernas utformning och recensenternas värderingar är som helhet noggrann och välgörande försiktig. Vad man kan efterlysa är en diskussion av de hypoteser som skulle kunna knytas till de olika variablerna. Nu får variabelgranskningen något mekaniskt över sig. Alla variabler undersöks oavsett om det är rimligt att knyta några särskilda hypoteser till dem eller ej. Som exempel kan man nämna studiet av recensionslängd och val av värdekategorier. Det finns ingen rimlig anledning att knyta några hypoteser till dessa två variabler. Det visar sig också i att resultaten inte kan tolkas.

Vad man kan opponera mot är valet av variabler. Enligt min mening ger analysen av den recenserade bokens resp. recensentens särskilda egenskaper ett magert resultat. Underlaget för en undersökning har blivit för sprött för att några säkra resultat ska kunna nås. Den första variabeln borde ha utgått helt ur avhandlingen och den senare kunde kanske ha ersatts av en studie av olika ålderskategorier och deras recensionsprofiler.

Jag har haft mycket litet att invända mot den deskriptiva kärnan i avhandlingen. Mina invändningar har främst gällt det som ligger före och efter den rena beskrivningen. Jag har kritiserat avhandlingen för att den saknar teoretisk förankring och då fr. a. en diskussion av de viktigare begreppen. Detta inverkar på beskrivningens giltighet. Jag har dessutom kritiserat undersökningen för att inte resultaten tillräckligt energiskt har infogats i de sammanhang där de hör hemma. Detta inverkar naturligtvis på beskrivningens perspektivrikedom och intresse.

Jan Thavenius